

IŠ OPTATYVO ISTORIJOS

J. KAZLAUSKAS

§ 1. Lietuvių kalbos tarmėse optatyvo formos labai įvairuoja. Nė viena gramatinė kategorija neturi tiek variantų, kiek optatyvas. Dabar lietuvių kalbos tarmėse plačiau vartojamos šios optatyvo formos:

vns. 1 asm. *būčiau, būčia, būčio, būčiu, būtāu (būtau), būčiobe, būčiap (būtiap), būčiobi, būtum, būciūm;*

vns. 2 asm. *būtum, būtumei, būtumi, būtái (būtai), būtumbe, būtumbei;*

dgs. 1 asm. *būtum(e), būtumém(e), būtumim, būtumiam, būtūm (būtūmè), būtūm, būtumbe, suktumbémés;*

dgs. 2 asm. *būtut(e), būtumét(e), būtumit, būtūt (būtūtè), būtūt, būtūtbe, suktumbétes;*

3 asm. *būtū, būtūt, butu, būt, būtum, būtun, būtūbe, būtūbi.*

Pridėjus XVI—XVII a. lietuviškuose raštuose randamas optatyvo formas, vaizdas dar pamargeja:

vns. 1 asm. *būčiau, būčia, būčio, būtumbiau;*

2 asm. *būtumbei, būtumbi, būtumei, būtum, būtumb;*

dgs. 1 asm. *būtumbim(e), būtum(e), būtumim(e), būtumb;*

2 asm. *būtumbit(e), būtumit(e), būtumb, būtumbet;*

3 asm. *būtū (būtun).*

§ 2. Toks optatyvo formų įvairumas seniai domina tyrinėtojus. Baltų optatyvu buvo pradėta domėtis, galima sakyti, nuo pat lyginamojo istorinio metodo atsiradimo. Apie jį rašė A. Schleicheris¹, F. Bopas², A. Bezenbergeris³, J. Šmitas⁴, O. Vydemanas⁵, V. Poržezinskis⁶ (jo analizė paremta turtinga tarmine ir senųjų

¹ Žr. A. Schleicher, Handbuch der litauischen Sprache, 228 tt., Prag, 1856; Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, 841, Weimar, 1866.

² Žr. F. Bopp, Vergleichende Grammatik..., 3³, § 685 tt., 1861.

³ Žr. A. Bezenberger, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache..., 214 tt., Göttingen, 1877; Lettische Dialekt-Studien, 72 tt., Göttingen, 1885; Litauische Forschungen, 16 tt., 39, Göttingen, 1882; Über die Sprache der preussischen Letten, 97 tt., Göttingen, 1888; BB 26, 175 tt.

⁴ Žr. KZ, 24, 305, 1879.

⁵ Žr. O. Wiedemann, Das litauische Präteritum, 184 tt., Straßburg, 1891; Handbuch der litauischen Sprache, 111, Straßburg, 1897.

⁶ Žr. B. K. Поржезинский, Къ истории форм спряжения въ балтийскихъ языкахъ, 56 tt., Москва, 1901.

rašto paminklų medžiaga), E. Bernekeris⁷, J. Zubatis⁸, K. Brugmanas⁹, F. Špechertas¹⁰, J. Endzelynas¹¹, H. Pedersen¹², Ch. Stangas¹³, V. Pizanis¹⁴, J. Otrembskis¹⁵.

Atskirų optatyvo formų susidarymas neretai įvairiai aiškinamas. Skirtingų nuomonių šiuo klausimu beveik tiek pat, kiek pačių formų. Kai kurias jų pasendė laikas, yra nepakankamai pagrįstų lietuvių kalbos faktais. Beveik visi autorai turėjo per mažą lietuvių kalbos dialektologinės medžiagos, maža žinojo apie šių formų paplitimą tarmėse.

§ 3. Visi minėti mokslininkai, išskyrus F. Bopą ir V. Pizani, neabejoja dėl to, kad lietuvių optatyvas sudarytas iš supino ir pagalbinio veiksmažodžio *-bime*. Tik E. Bernekeris, visai pagrįstai netikėdamas V. Poržezinskio iškelta mintimi, kad vienas supinas galėjęs būti vartojoamas optatyvo reikšme visiems trim asmenims, spėja, kad baltų kalbose iš optatyvo sistemą buvo ištraukta imperatyvo su **-tōd* (s. ind. *-tād*, gr. *-τω*, lot. *-tōd*, *-to*) forma, kurios liekana esanti lat. 3 asm. *suktuo-s*, liet. *suktu* (su trumpuoju *-u*)¹⁶. F. Bopas¹⁷ ir V. Pizanis¹⁸ mano, jog lietuvių-latvių optatyvo pirmoji sudedamoji dalis buvusi ide. imperatyvas su *-tu* (plg. ind. iraniečių *-tu*, het. *-du*), kuris sen. ind. kalboje galėjo būti vartojoamas potencialia reikšme.

Dėl optatyvo antrosios sudedamosios dalies (*-bime* ir kt.) irgi yra pareikšta skirtingų nuomonių. Daugumas (F. Bopas, A. Šleicheris, J. Šmitas, V. Poržezinskis, E. Bernekeris, A. Becenbergeris, O. Vydemanas, J. Zubatis) laiko ją veiksmažodžio *būti* optatyvu. K. Brugmanas neabejodamas teigia, kad ši forma — preteritas. Ch. Stangas irgi linkęs laikyti ją preteritu. J. Endzelynas iš jos kilmę žiūri alternatyviai, nelaikydamas antrosios nuomonės negalima, nors ši nuomonė ir nepaaiškinanti dviejų kamienų (*-bei* ir *-bime*) buvimo vienoje paradiagoje¹⁹.

Ypač daug sunkumų tyrinėtojams sudaro vienaskaitos 1 asm. formų *būcia*, *-čio*, *-čiau* kilmė. Nors buvo nemaža stengtasi, šių formų kilmė iki šiol nėra išaiškinta. Nėra iškelta hipotezės, kurią būtų galima laikyti tikra.

§ 4. Liepiamojai nuosaka ar supinas? Šio klausimo galima būtų ir nekelti, eigu jo pastaruoju metu nebūtų iškėlęs V. Pizanis. Jis palaiko F. Bopo iškeltą

⁷ Žr. E. Berneker, AfslPh, 25, 485, 1903 (6 išnašoje minimo V. Poržezinskio veikalo recenzija).

⁸ Žr. J. Zubaty, IFA, 16, 55 tt., 1904. (6 išnašoje minimo V. Poržezinskio veikalo recenzija).

⁹ Žr. K. Brugmann, IF, 30, 348 tt., 1912; Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, 2^a, 3, 513 tt. Strassburg, 1916 (toliau: Grundriss).

¹⁰ Žr. F. Specht, Litauische Mundarten, 2, Leipzig, 1922 (žr. rodyklėje Optativ).

¹¹ Žr. J. Endzelin, Lettische Grammatik, § 695 tt., Riga, 1922; FBR, 15, 11, 1935; FBR, 17, 166, 1937; Latviešu valodas gramatika, § 695 tt., Rīga, 1951 (toliau: Gramatika).

¹² Žr. H. Pedersen, Études lituanianes, 56, København, 1933.

¹³ Žr. Ch. Stang, Das slavische und baltische Verbum, 249 tt., Oslo, 1942 (toliau: Verbum); Die litauische Konjunktion *jeib* und der lit.-lett. Optativ (Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, 18, 348 tt.).

¹⁴ Žr. V. Pizani, L'ottativo (congiuntivo) baltico e il trattamento di *ō* in sillaba finale in gotico e baltico. — „Studi Baltici“, 9, 34 tt., 1952.

¹⁵ Žr. J. Otrebski, Gramatyka języka litewskiego, 3, 230 tt., Warszawa, 1956.

¹⁶ Žr. AfslPh, 25, 486.

¹⁷ Žr. F. Bopp, min. veik., § 685.

¹⁸ Žr. V. Pizani, min. str., 40.

¹⁹ Žr. J. Endzelins, Gramatika, § 695.

idėją ir visame savo straipsnyje ją stengiasi pagrįsti lietuvių bei latvių kalbos faktais. Šios idėjos pamatas — neteisingas lietuvių ir latvių vns. 3 asmens formos su *-tu* (trumpuoju *-u*) interpretavimas. Be to, daugelio lietuvių ir latvių tarminių optatyvo formų susidarymas yra neaiškus. Jo esmės neužčiuoiantys teiginiai keliaučia iš knygos į knygą, iš straipsnio į straipsnį iki mūsų dienų.

Trumpas *-tu* čia atsiradęs dėl optatyvo formų ypatingo trumpėjimo. Dėl to neatitinka tikrovės ir E. Bernekerio spėjimas, kad liet. *-tu*, lat. *-tuos* kilę iš imperatyvo **-tōd*. Ir liet. *-tuos* (*turiētōs* ~ *turētuos* Viešniai, *suktuos* Šakyna), ir lat. *-tuos* atsiradęs dėl analogijos su kitomis sangrąžinėmis veiksmažodžių formomis, nes greta paprastųjų su *-u* sangrąžinės formos visada baigiasi *-uos* (plg. liet. *suku* : *suko*, lat. *velku* : *velkuo*)²⁰. Kai tik supino galūnė *-tū* sutrumpejė į *-tu*, analogiškai pagal kitų asmenų sangrąžines formas čia irgi lengvai galėjo rastis sangrąžinė forma su *-tuos*.

Abi šios teorijos jau a priori nepatikimos vien todėl, kad imperatyvų su **-tu* ar **-tōd* neturime išlikusių nei baltų, nei joms artimose slavų bei germanų kalbose. Be to, nėra tokios lietuvių kalbos tarmės, kuri verstų nors šiek tiek suabejoti, ar tikrai jos optatyvo formos sudarytos supino pagrindu.

Teisingai suvokti optatyvo darybą trukdo nuo V. Poržezinskio laikų paplitusi mintis, kad supinas iš pat pradžių galėjo būti vartojamas kaip visų skaičių ir asmenų optatyvo forma. Visiškai pagristai tuo suabejojo E. Bernekeris, nes tokią padėtį sunku net išsivaizduoti. Ch. Stangas irgi mano, kad iš pradžių visų optatyvo asmenų ir skaičių forma ējo grynas supinas²¹. J. Endzelynas taip pat palaiko V. Poržezinskio mintį²². Nėra jokio reikalao šia mintimi remtis toliau.

§ 5. Beveik visuose XVI—XVII a. lietuvių kalbos paminkluose turime optatyvą su *-b-*. Latvių kalbos senuosiuose rašto paminkluose ir tarmėse irgi yra išlikusių formų su *-b-*. Vadinas, galima manyti, kad lietuvių-latvių bendroslės epochos metu optatyvas formavosi iš supino ir pagalbinio veiksmažodžio, kurio šaknis prasidėjo priebalsiu *b-*. Šitas pagalbinis veiksmažodis, laikui bégant, priaugo prie priešais einančio supino, ir susidarė sintetinės optatyvo formos. Ilgai-niui tas pagalbinis veiksmažodis, kaip atskira asmenuoja veiksmažodžio forma, išnyko ir, suaugęs su supinu, tapo postpozicija, kuri neteko morfologinės optatyvo reikšmės ir buvo pasmerkta išnykti²³. Šios postpozicijos morfologinės reikšmės niveliaciją spartino ir 3 asm. forma (*suktu*), iš seno neturėjusi postpozicijos (žr. § 16). Postpozicijos išnykimą stimulavo ir optatyvo asmenavimo sistema, jo žymiai trūmpesnė 3 asm. forma. 3 asm. forma baltų kalbose yra veiksmažodžio centras. Jos pagrindu ir prūsai, ir lietuviai, ir latviai turi susikūrę nemaža naujadaru. Optatyvo postpozicija greičiau nyko ilgose daugiaskiemenių veiksmažodžių formose (*pasivaikščiotumbime* ir kt.). Rytiniuose dzūkuose, kur vartojamas optatyvas su *b-*, antrasis jo komponentas ypač retai yra išlikę daugiaskiemeniuose veiksmažodžiuose.

²⁰ Dėl lat. *suktuos* plg. J. Endzelīns, Gramatika, § 705.

²¹ Ch. Stang, Verbum, 251.

²² Žr. J. Endzelīns, Gramatika, § 696.

²³ Apie elementų, netekusiu morfologinės reikšmės, nykimą žr. K. Büga, Rinktiniai raštai, 1, 578 tt., sudarė Z. Zinkevičius, Vilnius, 1958. Panašią išvadą tikriausiai būtų priėjęs ir K. Büga, jeigu būtų pabaiges čia nurodomą straipsnį.

Nykstant optatyvo postpozicijai, atskirose lietuvių ir latvių tarmėse turėjo susidaryti tokia optatyvo asmenavimo sistema:

Pirmasis tipas	Antrasis tipas
vns. 1 asm. <i>suktumbiau</i> (ten, kur jis buvo susiformavęs),	<i>suktum,</i>
2 asm. <i>suktumbei</i> ,	<i>suktum,</i>
3 asm. <i>suktu</i> ,	
dgs. 1 asm. <i>suktumbime</i> ,	<i>suktum,</i>
2 asm. <i>suktumbite</i> .	<i>suktum.</i>

Greta naujujų trumpų formų, be abejo, kurį laiką dar galėjo būti vartoja mos ir senosios ilgos. Antrojo tipo pėdsakų yra išlikusių lietuvių kalboje, plg.:

vns. 1 asm. <i>suktum</i> (Biržai), <i>būčium</i> (Viekšniai, kontaminuota iš <i>būčiu</i> ir <i>būtum</i>),
2 asm. <i>suktum</i> (plačiai paplitusi),
3 asm. <i>suktu</i> ,
dgs. 1 asm. <i>suktum</i> (plačiai paplitusi),
2 asm. <i>suktum</i> ²⁴ , <i>nebutum-te</i> ChB 16 ₁ . <i>đynotum-te</i> ChB 26 ₂₀ .

Latvių kalbos tarmėse antrasis optatyvo tipas gana paplitęs²⁵, tik čia ir 3 asm. įvesta forma su *-tum* dėl to, kad *-tum* pasidarė indiferenti asmenims. Tai visai suprantama. Toks tipas turėjo būti paplitęs ir žemaičių bei Rytprūsių aukštaičių tarmėse, plg. 3 asm. formas *neštum* < *nešum* ir *neštōm* < *neštumi*²⁶, vartoamas beveik visame žemaičių gyvenamajame plote, ir Rytprūsių aukštaičių *paskubintum*, *darytum*²⁷. Latvių kalbos tarmėse greta *suktum* vartoama ir *suktu* visiems trims asmenims. Visų optatyvo asmenų vienoda forma *suktu* atsirado dėl *suktum* vartojimo visų trijų asmenų reikšme. Mat, greta naujosios vns. 3 asmens formos *suktum* vns. 3 asm. galėjo būti vartojama ir senoji *suktu*, plg. Rytprūsių aukštaičių *darytum* || *darytu* || *daryt*²⁸, žemaičių *neštō* < *neštu* < *neštū* ir *neštūm* < *neštum*. Dėl analogijos su *suktum* vns. 3 asm. forma *suktu* irgi buvo pradėta vartoti visų asmenų reikšme; tai lengvino dar ta aplinkybė, kad forma *suktu* labai gerai tiko vns. 1 asm., koresponduodama su visų veiksmažodžių vns. 1 asmeniui²⁹. Latvių kalbos tarmėse greta vns. 1 asmens su *-tu* vartojamas ir vns. 2 asmuo su *-ti*, naujai sudarytas pagal *o-* ir *a-*kamienių veiksmažodžių vns. 2 asmenį³⁰.

§ 6. Antrasis optatyvo tipas (žr. § 5) galėjo būti vartotas visų lietuvių ir latvių kalbos tarmių: vienų — anksčiau, kitų — vėliau. Tiek latvių kalba buvo

²⁴ Žr. A. Schleicher, Handbuch, 229.

²⁵ Žr. J. Endzelīns, Gramatika, § 697.

²⁶ *neštumi* atsirado prie *neštum* pridėjus *i*-kamienių veiksmažodžių galūnę *-i* (analogiškai kitiems asmenims, kurių formos sutapo su *i*-kamienėmis), plg. dėl to dar sangrąžinę formą *neštumis*>*neštomes*, perėjusią į *ia*- kamieną *neštumias*.

²⁷ A. Bezzemberger, Litauische Forschungen, 39 ir 1 išnaša.

²⁸ Ten pat.

²⁹ Be reikalo J. Endzelynas *suktu* aiškina kitaip, remdamasis anksčiau minėta V. Poržezinskio mintimi, žr. J. Endzelīns, Gramatika, § 698.

³⁰ J. Endzelynas be reikalo šitą *-ti* mėgintų sieti su vėlyvu lietuvių *-tai*. Vertinga yra antroji J. Endzelyno prielaida, žr. Gramatika, 896. Latvių vns. 2 asm. *-tib* gali būti *-tub* ir *-ti* kontaminacija, kaip mano J. Endzelynas (896), bet greičiau sudaryta iš *-ti* ir vėliau pridėto *-b*, plg. rytinių dzūkų dgs. 2 asm. *būtūtbe* ir šio str. 82 psl.

ir yra pakantesnė skirtingų asmenų formų vienodumui. Lietvių kalbos tarmės, atvirkščiai, formų indiferentumo asmenims pakęsti negalėjo (išskyru vns. 2 asmenį su *-tum*). Todėl antrasis tipas buvo performuotas:

vns. 2 asm. *suktum*,
3 asm. *suktu*,
dgs. 1 asm. *suktum*,
2 asm. *suktut*.

Senosios postpozicinės optatyvo formos, atsiradus naujoms trumposioms, suprantama, ne iš karto išnyko.

Tokią padėtį, kai greta naujujų optatyvo formų buvo vartojamos dar ir senosios, labai gražiai atspindi 1653 m. Kėdainių leidiniai, plg. „Knigos Naužinistės“ vns. 2 asm. *-tumbei* (*Nepažieystumbey* 80) ir *-tum* (*noretum* 68), „Sumos“ dgs. 1 asm. *-tum(e)³¹* (*apturetume* 13) ir *-tumbim(e)* (*garbintumbim* 8). Panaši padėtis išlikusi ir rytinių dzūkų tarmėse, plg.:

vns. 2 asm. *sūktum* || *suktum* ir *sūktuñbeis*,
dgs. 1 asm. *sūktum* || *suktum* ir *sūktuñbémés*,
2 asm. *sūktūt* || *suktūt* (naujai sudarytos) ir *sūktumbétés³²*.

Kadangi, nykstant postpozicijai, radosi naujos formos, neturinčios asmens charakteristikos, o tokios padėties lietuvių kalba pakęsti negalėjo, tai iš greta vartojamų naujujų ir senųjų ilgųjų formų kryžiavimosi būdu kūrėsi dar vienas naujas optatyvo tipas. 1653 m. „Maldose Krikščioniškose“ ir „Sumoje“ turime jau ir vns. 2 asm. *-tumei* (*bütumey* 2), sudarytą kryžiavimosi būdu iš *-tum* ir *-tumbei*, „Sumoje“ vartojama ir naujoji dgs. 1 asm. forma — *tumim(e)* (*galetumime* 9), kuri pasitaiko nė kiek nerečiau, kaip *-tum(e)* ar *-tumbim(e)*. K. Širvydo raštuose vartojama vns. 2 asm. tik su *-tumei*, dgs. 1 asm. tik su *-tum(e)* ir — *tumim(e)*, dgs. 2 asm. *-tumit(e)*, bet iš šių formų aiškiai matyti, kad jeigu ne Širvydo gyvenamuoju metu (Širvydas galėjo vengti formų su *-bime*, *-bite* norminimo sumetimais), tai kiek anksčiau Širvydo tarmėje buvo vartojamas optatyvas su *-bei*, *-bime*, *-bite*.

Minėtose rytinių dzūkų tarmėse irgi vartojamos kryžiavimosi būdu atsiradusios formos, plg.:

vns. 2 asm. *sūktuméis* greta *sūktum* ir *sūktuñbés*,
dgs. 1 asm. *sūktuñbémés* greta *sūktum* ir *sūktuñbémés*,
2 asm. *sūktuñbémés* greta *sūktumbétés*.

Kryžiavimosi būdu atsirado ir žemaičių dounininkų tarmėse sutinkama dgs. 1 asm. forma su *-tumim* bei tose pačiose tarmėse gana paplitusi dgs. 2 asm. forma su *-tumit*. Žemaičių dounininkų tarmėse dgs. 1 asm. su *-tumiam* paplitęs daug labiau negu su *-tumim* ir turi *ia*-kamieną, kaip ir *i*-kamieniai veiksmažodžiai, kurie ten yra perėję į *ia*-kamienius (plg. *tyliam*). Žemaičių tarmėje *i*-kamienių veiksmažodžiu pavyzdžiu gali susiformuoti ir optatyvo vns. 1 asm., plg. *būciu* (Viekšniai ir kt.).

³¹ -e dgs. 1 asm. gavo pagal *einame*, nešéme ir t. t.

³² Nemaža rytinių dzūkų tarmių faktų autorui pateikė J. Kardelytė. Dalis paimta iš Vilniaus universiteto studentų diplominių darbų, dalį pats autorius surinko Palūšės apylinkėse.

Dėl *suktum* ir *suktumbei* kryžiavimosi atsiradusi vns. 2 asm. forma *suktumei* greta *suktum* plačiai vartojama žemaičių dūnininkų ir beveik visų aukštaičių, išskyrus dzūkus. Kryžiuojantis *suktum* ir *suktumbi*, radosi vns. 2 asm. *suktumi*³³ (sangr. *suktumis*), paplitęs žemaičių dounininkų tarmėse.

§ 7. Jeigu dgs. 1 asmuo su *-tumime* yra atsiradęs kryžiavimosi būdu, tai visai pagrįstai galima paklausti, ar negalėtų ir forma *-tumēm(e)* rastis kryžiuojantis *-tumbēme* ir *-tum*. Dgs. 1 asm. su *-tumēm(e)* plačiai paplitęs beveik visoje Lietuvos TSR teritorijoje, išskyrus didelę dalį žemaičių dounininkų, dzūkus ir priedžukį. Kai kur ji viena tevartojama, kitur greta jos vartojama forma su *-tum* (pazanavykio kapsai³⁴, Dotnuva, Palomenė, Baisogala, Alunta, Kupiškis, Lyduokiai, Raguva, Skapiškis, Svėdasai, Troškūnai, Gerviniai ir kt.). Galėtų *-tumēm(e)* būti ir naujadaras, sudarytas ē-kamienio būtojo kartinio laiko dgs. 1 asm. pavyzdžiu dėl vns. 2 asm. *-tumei*, kurio forma galūne *-ei* sutapo su būtojo laiko 2 asm. forma³⁵ (plg. § 10). Bet yra lietuvių tarmių, kur vns. 2 asm. turi *-tum*, o dgs. 1 asm. *-tumēm(e)* (Alunta, Dusetos, Pašvitinys, Pandėlys, Palomenė, Biržai ir kt.). Žinoma, forma su *-tumei* jose galėjo išnykti, kaip kai kuriose tarmėse yra išnykusi dgs. 1 asm. forma su *-tum*, bet galėjo ji ir nebūti sudaryta. Čia, greičiausiai, forma *-tumēme* yra atsiradusi dėl formų *-tum* ir *-tumbēme* kryžiavimosi.

Kad *-bē-* buvo paplitęs ir daugiskaitoje, rodo latvių kalboje sutinkamas dgs. 1 asm. *celtubem*, *celtubemes*, dgs. 2 asm. *butubet*³⁶. Rytinių dzūkų tarmėse vartojuamos panašios optatyvo formos:

- vns. 1 asm. *sükēōbe*, *sükēōbēs*,
2 asm. *süktuñbeis*,
3 asm. *süktū*,
dgs. 1 asm. *süktuñbēmēs*,
2 asm. *süktuñbētēs*.

J. Endzelynas puikiai nujautė, kad liet. *būtumēm* gali būti kilęs iš *būtumbēm*, lat. *byutumēm* iš **būtumbēm* ar *būtubēm*³⁷, tik jų atsiradimą aiškino neįtikėtinā disimiliacija. Iš tikrujų mūsų formos su *-tumēm*, kaip ir su *-tumim*, gali būti kilusios kryžiavimosi būdu iš greta egzistuojančių *-tum* ir *-tumbēme*. Žinoma, būtų klaidinga manyti, kad visur, kur tik vartojuamos, formos su *-tumēm* taip ir

³³ *suktumi* tose tarmėse turi siaurą *-i*, kilusį iš *-i*; matyti, įtaką padarė kitų veiksm. (a- ir i-kamienių) vns. 2 asm. formos su *-i <-i*.

³⁴ Žr. J. Senkus, Lietuvos TSR MA Darbai, Serija A, 2 (5), 133, 1958.

³⁵ Ch. Stangas mano, kad daugelyje tarmių *-tum* buvęs suvoktas kaip optatyvo kamienas, prie kurio pradėta dėlioti esamojo arba būtojo laiko galūnes. Taip atsiradusios formos su *-tumei*, *-tumi*, *-tumēme*, *-tumime*, žr. Ch. Stang, Verbum, 250. Bet kaip parodė ankstesné *-tumime* atsiradimo analizé, toks reiškinys vargu ar galėjo įvykti, žr. § 6. Kitaip *-tumēme* atsiradimą aiškina J. Otremskis, žr. J. Otremskis, Gramatyka języka litewskiego, 3, 233.

³⁶ Vėliau šitos formos kartu su ē-kamieniais veiksmažodžiais galėjo virsti a-kamienėmis, plg. *sarrgathubam*, žr. J. Endzelins, Gramatika, § 696. Trumpas *-u-(celtubem)* galėjo rastis dėl 3 asm. *celtu* įtakos, žr. J. Endzelins, ten pat. Panašiu keliu, t. y. 3 asm. pagrindu, gali būti atsiradusios labai retos, Daukšos Postilėje randamos formos: *daritubit* 499₂₇, *estubit* 499₃₈, *giartubit* 499₃₈ ir kt. Kai kuriose latvių tarmėse iš *celtubem* tipo formų, išnykus postpozicijai dėl morfoliginės reikšmės netekimo, galėjo rastis ir optatyvas *celtu* (žr. dar § 5).

³⁷ Žr. J. Endzelins, FBR, 15, 11.

atsiradusios. Nereikia pamiršti ir to, kad forma su *-tumēm* daug kur gali būti atsiradusi ir vietoj formos *-tumim(e)*, kilusios kontaminuojant formas su *-tum* ir *-tumbime*. Išlyginant optatyvo asmenavimą, *-tumim* galėjo būti perdirbtą ē-kamieno būtojo laiko formą pavyzdžiu dėl to, kad vns. 2 asm. *-tumei* (atsiradęs kontaminuojant *-tum* ir *-tumbei*) sutapo su ē-kamieno vns. 2 asm. *-ei*. Be to, kai kur *-tumēm* gali būti ir atkeliaus iš gretimų tarmių, plg. dzūkiškų formų su *-tau*, *-tai* paplitimą padzūkio kapsų tarmėje, kur jos vartojamos greta formų su *-čiau*, *-tum*, *-tumei*³⁸.

§ 8. Mažvydas paliudija dar kitokį optatyvo tipą, su *-bi-* ne tik daugiskaitoje, bet ir vienaskaitoje:

vns. 2 asm. *butumbi*,
3 asm. *butu*,
dgs. 1 asm. *butumbim*,
2 asm. *butumbit*.

Žemaičių dounininkų vns. 2 asm. *suktumi* atsiradęs dėl *suktumbi* ir *suktum* kryžiavimosi (žr. § 6).

Kad Mažvydo vns. 2 asm. yra turėjės *-bei*, rodytų vns. 1 asm. *issakitumbiau* Mž 521₁₈.

§ 9. Senuosių lietuvių kalbos paminkluose (B. Vilento, J. Bretkūno, M. Daukšos, S. Vaišnoros, M. Petkevičiaus raštuose, 1605 m. katekizme, 1653 m. Kėdainių leidiniuose) turime trečią optatyvo tipą:

vns. 2 asm. *būtumbei*,
3 asm. *būtų*,
dgs. 1 asm. *būtumbime*,
2 asm. *būtumbite*.

§ 10. Iš pastarųjų trijų tipų seniausias yra paskutinysis, nes jis išlaikęs seinojo ide. atematinio optatyvo balsių kaitą: vienaskaitoje *-(i)jē laipsnį, daugiskaitoje -i- laipsnį, plg. s. lot. *siēm*, *siēs*, *siēt*, *sīmus*, *sītis*, *sint*. *-bīme, *-bīte su trumpėjo i- *bīme*, *bīte* arba dėl enklitinės padėties, arba dėl i-kamienių veiksmažodžių įtakos³⁹. Ch. Stango mintis, kad *būtumbei*, *būtumbiau* susiformavo ē-kamienių veiksmažodžių pavyzdžiu⁴⁰, visiškai nepatikima jau vien dėl to, kad forma *būtumbei* paplitusi beveik visuose senuosių paminkluose, o su ē-kamieniais veiksmažodžiais optatyvo asmenavimas negalėjo turėti ką bendra (greičiau jį veiktu i- kamieno veiksmažodžių es. laikas), jeigu laikytumės Ch. Stango pažiūros, jog *-bīme* yra senas preteritas. Be to, taip manant, lieka neaišku, kodėl ē-kamienes galūnes perėmė tik vns. 2 ir 1 asm., o daugiskaita liko nepaliesta jų įtakos. Daugiausia abejonių, ar *-bīme* optatyvinės kilmės, kyla dėl to, kad lietuvių kalba, pašalinus i balsių kaitą atematiniu veiksmažodžiu asmenavime, vargu ar galėjusi išlaikyti seną indoeuropietišką balsių kaitą ir veiksmažodžio *-bi-* optatyvo asmenavime. Bet naujojo mūsų optatyvo formavimosi pradžia siekia senus laikus, dar lietuvių-latvių bendrosios epochos laikus. Reikėtų manyti drauge su J. Endzeliny, kad optatyvas formavosi tada, kai žodžio galo *-m dar nebuvo išvirtęs

³⁸ Žr. J. Senkus, min. veik., 133.

³⁹ Žr. J. Endzelins, Gramatika, § 683; Ch. Stang, Verbum, 198.

⁴⁰ Žr. Ch. Stang, Verbum, 250.

į -n, nes, priešingai, -un- būtų virtęs į ū- (plg. *top* < **tanpa*), ir neturėtume latvių tarmių formų *suktum* (žr. § 5). Ir prūsų, ir lietuviai kalbos paminklai yra užfiksavę tik XVI a. — gana velyvą laiką kalbą, ir tai juose dar sutinkame senosios kaitos pėdsakų, plg. *esti* ir dalyvių *santyji*, *eiti* ‘eina’ ir dalyvio dgs. vard. *entis*, padalyvį *ent* < **jent* (plg. s. indų *yant*)⁴¹. Žr. dar § 14.

Žinoma, vargu ar galima būtų galvoti, kad kai kuriose lietuviai ir latvių tarmėse optatyve buvo išlyginta balsių kaita tuo metu, kai b- nebuvo suaugęs su supinu (plg. s. ind. dgs. *syāma*, *dadhyāma*, gr. εἴημεν vietoj εἰμεν, lot. *sim* vietoj *siēm*). Tam prieštarautų ir XVI a. lietuviai kalbos tarmių faktų palyginimas su šių dienų tarmių faktais (senuosiuse paminkluose turime formas su -*tumbim(e)*, -*tumbit(e)*; -*tumim(e)*, -*tumit(e)*, o šiandien lietuviai kalbos tarmėse plačiausiai paplitę formos su -*tumēm*, -*tumēt*). Taigi optatyvo asmens galūnių sistemos išlyginimas, jos pritaikymas prie veiksmažodžių asmenavimo sistemos vyko gana vėlai. Vienose tarmėse tai įvyko dar neišnykus postpozicijai, plg. Mažvydo vns. 2 asm. *būtumbi*, rytinių dzūkų dgs 1 asm. *suktumbēmēs* (ir lat. *celtubem*), kitose — jau po postpozicijos išnykimo ir kontaminacinių formų susidarymo. Optatyvo asmenavimo išlyginimo procesas tarmėse vyko dviem kryptim: vienur jo pagrindą sudarė daugiskaitos formos, sutapusių su i-kamieno veiksmažodžio es. laiko atitinkamomis formomis (*būtumb-ime=tyl-ime*), kitur — vns. 2 asm. forma, sutapusi su ē-kamieno būtojo laiko atitinkama forma (*būtumb-ei* ar *būtum-ei=kēl-ei*). Vienose tarmėse i-kamienių veiksmažodžių esamojo laiko asmenavimo pavyzdžiu radosi ir vns. 2 asm. *būtumbi*, kitose tarmėse ē-kamieno būtojo laiko asmenavimo pavyzdžiu atsirado dgs. 1 asm. *suktumbēmēs*, 2 asm. *suktumbētēs*, dgs. 1 asm. *būtumēm*, 2 asm. *būtumēt*.

Taigi optatyvo postpozicija turėjo virsti sėnosios kamieno *bhū-* optatyvo formos: **bh(q)iyē->bjē->bē* ir **bh(q)i->bī-*. Tie, kurie mano čia esant preteritą, o ne optatyvą, remiasi senųjų liet. kalbų paminklų ir tarmių *bit(i)* ‘buvo’ ir lat. *biju* ‘buvau’, nes reikšmės kitimas optatyvas → preteritas esas sunkiau paaiškinti, negu preteritas → optatyvas. Bet lietuviai-latviai optatyvo *bi-* virtimas preteritu nesunkiai suvokiamas dalykas. Mat, optatyvo **bhū-* vienaskaitos asmenavimas turėjo sutapti su preterito *bē*-, plg. *ňabē* (Lit. Mundarten I 154), pr. *be*, *bei* (išplėstą -i), s. sl. *bē* (aorista, vartojamą imperfekto reikšme), asmenavimu. Dėl to, nykstant senajam optatyvui, ir kamienas *bī-* galėjo nesunkiai igyti preteritinę reikšmę. Vėliau šito veiksmažodžio vns. 3 asm. forma galėjo gauti iš atematinių veiksmažodžių es. laiko 3 asm. galūnė -*ti*⁴², kadangi reikėjo išvengti vienaskiemės formos, o baltų kalbose buvo išnykės „pirminių“ ir „antrinių“ asmens galūnių skirtumas. Latvių kalboje *bi-* buvo išplėstas sekundariniu -*jā*.

§ 11. Greičiausiai, preteritinis **bē-* yra išlikęs jungtuje *bet* ir įvardyje *bet kas*, ryt. liet. *bēt kas* (K. Büga Aist. stud. 56). Vns. 3 asm. **bē*, kaip ir **bi*, galėjo būti išplėstas esamojo laiko galūne -*ti*. Kad čia turim **bēti* liekaną, rodo tokie sakiniai:

Buvo kam čia lankstytis! ‘nereikėjo jam lankstytis, kam čia bet kam lanks-tytis!';

⁴¹ Žr. E. Fraenkel, Sprachliche, besonders syntaktische Untersuchung des kalinistischen litauischen Katekismus des Malcher Pietkiewicz von 1598, 28, Göttingen, 1947.

⁴² Žr. Ch. Stang, Verbum, 198; E. Fraenkel, ZfsPh, 20, § 61, 1950.

Buvo ko čia prašyt! ‘nereikėjo jo prašyt, kam čia bet ko prašyt?’ (Birštonas, Palūšė).

Junginiai buvo *kam*, buvo *ko* minėtuose sakiniuose yra tartum pakeliui į įvardžio *bet kas* reikšmę. Jungtukas *nes* kai kuriose tarmėse vartojuamas *bet* reikšme⁴³, plg.: *būdamis isztūžusis lapumusi netiktay kitū, nes nie sawęs nebgalieię paglemžti nu gōslibes* DB 237. Apskritai, *nes* ir *bet* reikšmių niuansai yra artimi. Jungtuko *nes* etimologiją išaiškino J. Endzelynas⁴⁴: *nes* kilęs iš *neest(i) (plg. sl. *je greta jest*), vartojoamo kaip klausimo, į kurį lauktume patvirtinančio atsakymo, plg. pranc. *n'est-ce pas?* Jeigu *nes* <*neest(i), tai *bet* gali būti kilęs iš *bēti. Būdamas proklitinėje padėtyje, *bēti sutrumpėjo į *bet*, o rytiniuose aukštaičiuose ilgas ē įvardyje *bēt* *kas* išliko dėl to, kad *bēt* yra išlaikęs kirtę⁴⁵.

Taigi mes irgi turėjom aoristą *bē- greta aoristo *bū*⁴⁶, plg. s. ind. *abhūt*, gr. *έφυ*, s. sl. *by*, kaip ir slavai greta aoristo *bē* turi aoristą *by*.

Jeigu *bēt* *kas* yra atsirađęs tik ką aprašytu būdu, tai galima labai suabejoti, ar įvardžio *by* *kas* pirmasis komponentas *by* yra skolintas iš lenkų kalbos⁴⁷. Jis galėtų būti susidaręs panašiu būdu, kaip ir *bēt* *kas*, iš šaknies *bhū- optatyvo (gal vartojo amo jau ir preterito reikšme) dar tada, kai *bī nebuvovo virtęs *bi*. Kad ir optatyvas galėtų eiti minėto įvardžio pirmuoju komponentu, rodytu tokie sakiniai:

Būt kam čia pamačyt! ‘nereikia padėti, kam bet kam padėti!';

Būt ko čia prašyt! ‘nereikia prašyt, kam bet ko prašyt’ (Birštonas).

Tik *būt* čia yra dviprasmiškas: šioje tarmėje jis gali būti kilęs ir iš *būtū*, ir iš *būta*, plg. *Būta ko čia prašyt!* (Palūšė). Šis klausimas reikalauja specialaus tyrinėjimo.

§ 12. Ilgiausiai išliko kamieno *bhū- optatyvo 3 asm. formos *be* ir *bi*. *be* < *bē (plg. rytinių dzūkų vns. 2 asm. *praustumbe* ir *praustumbēs*) yra kamieno *bhū- optatyvo vns. 3 asm. forma, o *bi* gali būti jo dgs. 3 asm. forma: *bi* < *bī < *bīnt (plg. greta tam pačiam reikalui vartojuamas -*be* ir -*bi* Apse, žr. žemiau). Kaip modalinės dalelytės jos galėjo būti vartojuamos dar gana ilgai. Su modaline dalelyte *be*, suteikiančia veiksmui nerealumo atspalvį, mes esam susidarę ir vadinančią sudurtinį pradetinį esamąją laiką: *buvau beeinąs iš namų, bet atejo svečių, ir pasilikau namie; ir aš buvau beeinąs iš namų, bet pradėjo smarkiai lyti, ir turėjau pasilikti namie; buvo beimąs tą peili, bet žiūri — kirmėlė ir nuejo*⁴⁸. Vėliau dalelytė *be* neteko tokio modalinio atspalvio, ir virto paprastu priešdéliu *be-*, plg. *Buvom besėja, bet émē lyti — ir metém sejė*⁴⁹.

Su tokia modaline dalelyte *be* ar *bi* rytiniai dzūkai turi susidarę ir optatyva, vartojamą greta senosios darybos optatyvo, plg.:

⁴³ Žr. E. Fraenkel, KZ, 60, 237 tt., 1933.

⁴⁴ Žr. J. Endzelins, IMM, 2, 122, 1927. Jam pritarė F. Špechta, žr. KZ, 57, 281 ir E. Frenkelis, žr. KZ, 60, 237, 1933.

⁴⁵ E. Frenkelis *be* reikalo mano, kad *bēt* turi ilgą ē dėl *by* itakos, žr. ZfslPh, 20, § 60.

⁴⁶ Dėl *bū* žr. F. Specht, KZ, 59, 58; 62, 142.

⁴⁷ Taip mano E. Frenkelis, žr. E. Fraenkel, Lituisches etymologisches Wörterbuch, 42, Göttingen, 1955 tt.

⁴⁸ Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, 1, 311, 316, sudarė J. Palionis, Vilnius, 1957.

⁴⁹ Žr. ten pat, 316.

- vns. 1 asm. *sūkčdbe*,
 2 asm. *sūktumbe* || *sūktumbais*,
 3 asm. *sūktūbe*,
 dgs. 1 asm. *sūktumbe* || *sūktumbémés*,
 2 asm. *sūktūtbe* || *sūktumbétés*.

Matyti, rytiniuose dzūkuose, nykstant postpozicijai *-bème...*, naujosios optatyvo formos (plg. 2 asm. *suktum*) pasirodė per silpnai charakterizuotos kaip optatyvinės, ir jų formai pabrėžti buvo panaudota modalinė dalelytė *be*. Kai kuriose tarmėse tokias funkcijas eina dalelytė *bi*, plg. *praustūzbi*, *eitūbi* (Lazūnai). Dar kai kuriose tarmėse optatyvui charakterizuoti buvo panaudotos abi dalelytės — *be* ir *bi*, plg. vns. 3 asm. *būtūbe* ir *papraustūbi* (Apsas)⁵⁰. Sutrumpėjus postpozicinei dalelytei, radosi vns. 1 asm. *nemiegočiap*, *užgirščiap* (Apsas)⁵¹, *gyventūp* (Lazūnai) ir kt. Sutrumpėjus tokiai modalinei dalelytei, yra atsiradusios ir senųjų rašto paminklų optatyvo formos:

- vns. 2 asm. *perđegnotumb* KIM 147;
 dgs. 1 asm. *atneštumb* KIM 142, *užmigtumb* KIM 186, *atsigautumb* KIM 185⁵².

Pagaliau ir latvių kalboje yra panašių formų pėdsakų, plg. vns. 1 asm. *kotpotub*, vns. 2 asm. *byutub*, *sacytub*; *dutib*, *sistib*⁵³ (žr. § 5, išnašą 28).

Paralelių reišinių turime slavų kalbose. Senojoje slavų kalboje *bimb* dar asmenuojamas, vėliau jis buvo paveiktas aoristo *bychb* formų ir galų gale jų pakestas. Dar vėliau *bychb* nustojo būti asmenuojamas ir visiems trimis optatyvo asmenims buvo apibendrinta vns. 1 ir 2 asm. forma *by*, virtusi jau modaline dalelyte.

§ 13. Jeigu lietuvių kalbos optatyvas sudarytas iš **bhū-* optatyvo, o ne *bū-* tojo laiko, tai reiktu manyti, jog taip turėtų būti sudarytas ir slavų optatyvas. E. Frenkelis sl. *bi* laiko kilusiu iš optatyvo formos **bvī* ir sieja su liet. *bui* 'būk', dgs. *buite*, kurią Volteris yra pateikęs iš Linkmenų⁵⁴. Bet Linkmenyse yra *būj*, dgs. 2 asm. *būjtè*, o šios formos atsiradusios naujai. Tai rodo tos tarmės liepiamiosios nuosakos sistema⁵⁵, plg.:

1. *bū*, *būn*, *būj*; *griū*, *griūn*, *griūj*;
2. *griaū*, *griaūn*; *maū*, *maūn*;
3. *šluo*, *šluoj*; *atsistà*, *atsistoj*;
4. *šūkau*, *šūkaun*; *riešutaū*, *riešutaūn*;
5. *knáisioj*, *láipioj*;
6. *didéj*, *mažéj*;
7. *blogiñ*, *geriñ*.

Kaip atsirado tokia formų įvairovė? Visose indoeuropiečių kalbose šakninio imperatyvo vns. 2 asm. forma buvo grynas kamienas. Greičiausiai, tokio impera-

⁵⁰ Žr. E. Grinaveckienė, Lietuvos TSR MA Darbai, serija A, 2 (9), 180, 1960.

⁵¹ Žr. E. Grinaveckienė, Lietuvos TSR MA Darbai, serija A, 2 (9), 180, 1960.

⁵² Žr. dar Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, 87; A. Bezzemberger, BGLS, 214, 7.

⁵³ Žr. J. Endzelins, Gramatika, 894 tt.

⁵⁴ Žr. E. Fraenkel, Sprachliche, besonders syntaktische Untersuchungen..., 33.

⁵⁵ Žr. J. Kardelytė, Lietuvių kalbotyros klausimai, 1, 184, Vilnius, 1957.

tyvo liekanos baltų kalbose yra *duo*, *išei*, *nėj*, lat. *ej*⁵⁶. Kai kurios jo formos lietuvių kalboje sutapo su veiksmažodžio bendarties kamienu (plg. *duo* ir *duo-ti*), kuris ir buvo pradėtas vartoti liepiamosios nuosakos reikšme. Taip atsirado *bū*, *grū*, *šluo*, *šūkau* ir kt. Kad jų atsiradimas nėra naujas, rodo tvirtapradės priegaidės virtimas tvirtagale arba sutrumpėjimas, plg. *griaū* < **griáu*, *riešutaū* < **riešutāu*, *atsistā* < **atsistā*.

Linkmenų tarmėje, kaip ir kitose rytinių dzūkų tarmėse, liepiamosios nuosakos reikšme vartoamos ir senojo optatyvo formos, kurios neretai sutampa su es. laiko 2 asm. formomis, plg. *válgai*, *ródai*, *žadieš*, *barieš* ir kt. Dėl to tarp esamojo laiko formų ir liepiamosios nuosakos radosi glaudus ryšys⁵⁷. Esamojo laiko 2 asm. formos paveikė imperatyvo formas: greta *bū*, *riešutaū* ir t. t. pagal 2 asm. *būn*, *riešutāni* ir t. t. atsirado *būn*, *riešutaūn*, *šluoj*, *atsistoj*, *knáisioj*, *láipoj* ir t. t. Greta *šluoj*, *stoj* ir kt. galėjo nesunkiai rastis ir *būj*, *grūj* iš *bū*, *grū*.

Lietuvių optatyvo **bui*, kaip matyti, būti negalėjo.

§ 14. Vns. 1 asm. *būčiau*, *būčia* ir kt. dėl formos ypatingumo (-*tj-* ir neturėjimo -*b-*) — tikra mišlė. Pagrįstai atmesdamas V. Poržezinskio aiškinimą, E. Bernekeris manytų, kad *sukčiau* susidariusi dėl formų *suktumbiau* ir **suktu* (plg. lat. *suktu*) kryžiavimosi; *sukčia* ir *sukčio* E. Bernekeris nesiryžo aiškinti („vor *sukcza* und *sukczo* muss ich die Waffen strecken“)⁵⁸. Ch. Stangas, laikydamas šios formos kilmę vienu iš sunkesnių lietuvių istorinės gramatikos klausimų, formą su -*čia* laiko veiksmažodinių *tjā*-kamienių daiktavardžių vienaskaitos vardininku ir pripažista, kad lieka neaišku, kodėl čia toks vardininkas tapęs optatyvo 1asm.⁵⁹ Iš visų iki šiol iškelta hipotezių šiuo klausimu labiausiai įtikėtina yra minėta Ch. Stango hipotezė⁶⁰, nors ir ji vargu ar atitinka tikrovę. Taigi forma neaiški.

Plačiausiai dabar lietuvių kalbos tarmėse paplitusios vns. 1 asm. formos su -*čiau*, -*čia*, vartoamos greta daugelyje aukštaičių vakariečių ir rytinių aukštaičių tarmių. Greta jų neretai vartoamos ir formos su -*č* (veliuoniškai, kai kurie rytiniai aukštaičiai). Yra tarmių, kur vartoamos abi: su -*čiau* ir su -*č* (lietuvių žvejų tarmė, Biržai, Molėtai, Utena, Pagramantis, Gervinai, Nemakščiai ir kt.). Yra tarmių, kur -*č* sutinkama greta -*čia* (Alunta, Kuktiškės, Dusetos, Pasvalys ir kt.). Pagaliau, kai kuriose tarmėse vartojama tik -*čiau* (Dotnuva ir kt.), dar kitose — tik -*čia* (Žasliai ir kt.), trečiose — tik -*č* (Debeikiai ir kt.). Žemaičių dounininkų tarmėse vartojama forma -*čio*.

Kad -*č* atsiradusi dėl trumpėjimo, abejonės nėra. Pasakyti, iš kurios formos (-*čiau* ar -*čia*) ji sutrumpėjo, sprendžiant iš paplitimo tarmėse, sunku. Vienas dalykas aiškus — toks trumpėjimas nėra dėsningas fonetinis trumpėjimas. Nelengva pasakyti, kuri forma senesnė -*čiau*, -*čia* ar -*čio*. Tiesa, rytiniuose aukštaičiuose sutinkame sangražinę formą su -*čiās* ar -*čios* (Svēdasai, Alunta, Pa-

⁵⁶ Žr. F. Specht, KZ, 55, 182; E. Fraenkel, Balticoslavica, 2, 41; IF, 55, 85.

⁵⁷ Kai kuriose tarmėse (Dieveniškėse, Apse) es. l. vns. 2 asmuo pradėtas vartoti liepiamosios nuosakos reikšme.

⁵⁸ Žr. AfslPH, 25, 488.

⁵⁹ Žr. Ch. Stang, Verbum, 252 tt.

⁶⁰ Visai neįtikėtinai šią formą aiškina J. Otrebskis, žr. J. Otrebskis, Gramatyka jazyka litewskiego, 3, 233 tt.; V. Pizanis linkęs laikyti *-*tjau* „deuteroetniniu“ skoliniu, žr. Studi Baltici, 9, 41, 1952.

lūšė, Tverečius, Kuktiškiai ir kt.). Ji lyg rodytu, kad *-čia* < *-tjā, bet tai gali būti apgaulinga.

Susigaudyti tokioje keblioje padėtyje čia šiek tiek padeda senųjų lietuvių kalbos paminklų faktai. Mažvydas vartoja formas su *-čia* (*negalėcia* 10₁₈). B. Vilentas turi *-c̄ia* ir *-c̄zo*, J. Bretkūnas *-c̄ia*, *-c̄zau* ir *-c̄zo*, M. Daukša — *c̄e* ir *-c̄io*, K. Širvydas *-čia* ir *-čio*, 1653 m. leidiniai — *-čia* ir *-čio*, D. Kleinas *-čiau*. Kaip matyti, forma su *-čio*, kuri dabar sutinkama, rodos, tik žemaičių dounininkų tarmėse, anksčiau buvo žymiai plačiau paplitusi ir vartojama greta *-čia*. Šita forma, be abejo, turėjo susidaryti naujai dėl analogijos su sangrąžinėmis formomis. Greta paprastos formos su *-čia* buvo sudaryta sangrąžinė su *-čiās(i)*, nes ten, kur paprasta veiksmažodžių forma turi *-a*, sangrąžinė turi *-ās*, plg. dgs. 1asm. *prausiama* ir *prausiamos* ir kt. Ji sudaryta lygiai taip, kaip greta 3asm. *turētu* sangrąžinė *turētuos* (žr. § 4) arba greta vns. 1asm. naujadaro *turēciu* — sangrąžinė *turēciuos* (Viekšniai). Kai kuriose tarmėse (žemaičiuose dounininkuose, kai kuriuose senuojuose paminkluose) sangrąžinės formos pavyzdžiu atsirado ir paprastoji *-čio*⁶¹, plg. to paties pobūdžio naujadarus *patrepsemi*, *pašokiemo* (TŽ III 433), Kupiškis ir kt. Be to, žemaičių vns. 1 ir 2asmens formos *sakāu*, *sakāi*; *darāu*, *daréi* irgi yra atsiradusios iš sangrąžinių formų *sakáusi*, *sakáisi*; *dariáusi*, *dareisi* vietoj senesnių *sakaū*, *sakaī* ir t.t. Kitaip čia nepaaiškinsi žemaičių žodžio galo tvirtapradės priegaidės. Galvoti, kad sangrąžinė *-čiās(i)* gali būti sukurta naujai greta paprastos *-čia*, o *-čio* yra atėjusi iš sangrąžinės, galima. Prie tokios formos priaugus modalinei dalelytei *be*, radosi ir kai kurių rytinį dzūkų vns. 1asm. *sūkciōbe*.

Dabar lieka išsiaiškinti *-čiau* ir *-čia* santykį. *-čia* gali būti kilusi iš *-tjāu. *-tjāu galėjo sutrumpėti į *-tja kartu su akūtiniais ilgaisiais žodžio galo balsiais ir dvibalsiais *ie*, *uo*. Jeigu akūtinis *-āu* absolutiniame žodžio gale ir turėtų virsti *-aū* (plg. *sakaū*), tai čia, optatyvo formoje, jis galėjo nedėsningsai sutrumpėti. Mat, optatyvo formoms būdingas nedėsnings trumpėjimas. Optatyvo 3asm. *-tū* dzūkų ir viduriečių, rytinį aukštaičių tarmėse sutrumpėjės į *-t*. Daugelyje tarmių, netrumpinančių galūnių, vartojama sutrumpėjusi vns. 1asm. forma *būč*. Be to, dar plg. vns. 1asm. *šàkcia*, *bègcia* || *šòkcia*, *bègcia*; 2asm. *šàktum* || *šòktum*; 3asm. *šàkt* || *šòkt* (Linkmenys) ir kt. Toks nedėsnings trumpėjimas būdingas taip pat liepiamosios nuosakos bei būsimojo laiko formoms (plg. vns. 1asm. *būš*, *eiš* tarmėse, netrumpinančiose galūnių).

Kad *āu* gali sutrumpėti į *-a*, rodo *palà* < *paláuk*.

Vėliau, būdama izoliuota veiksmažodžio asmenavimo sistemoje, forma su *-čia* tarmėse galėjo vėl virsti *-čiau* (pagal *sakiau*).

Kirčiavimas *déčià*, *būčià*, sutinkamas tarmėse ir Daukšos „Postilėje“, gali būti atsiradęs vėliau dėl trečiojo asmens formų su *-tū* galūninio kirčio įtakos.

Tuo būdu visų tarminių variantų pamatas gali būti forma su *-čia* < *-tjāu. Vns. 1asm. formai iš seno būdinga optatyvinė reikšmė. Senuojuose lietuvių kalbos paminkluose nėra pavyzdžių, kad ji turėtų postpoziciją *b-*. Vns. 1asm., sudarytas iš supino ir *-biau*, senuojuose paminkluose labai retas (tik *nusidetumbiau* (1 x, 1605 m. kat.) ir *issakitumbiau* Mž 521₁₈).

⁶¹ Plg. Ch. Stang, Verbum, 251.

Visa tai rodo optatyvo vns. 1 asm. formos archaiškumą, jos seną optatyvinę reikšmę. Manydami, kad jos pamatas yra veiksmažodinis daiktavardis, susiduriame su keletu dalykų, aiškiai prieštaraujančių jos daiktavardinei kilmui. Jeigu daiktavardis, tai kodėl jis neturi formanto *-b-*? Kodėl vns. 1 asm. reikėjo išvesti daiktavardį, o ne supiną? Iš tai neatsakyta ir vargu ar iš viso galima atsakyti.

Senasis mūsų optatyvas virto permisyvu ir liepiamaja nuosaka. Su senojo optatyvo reikšmės kitimu, jo perėjimu į liepiamąją nuosaką susijęs ir supino atkeliamimas į optatyvo sistemą (žr. § 16). Lietuvių kalbos tarmėse išlikę visų senojo optatyvo asmenų formų liekanos: vns. 2 asm. *sākai*, 3 asm. *tesākai*, dgs. 1 asm. *sākaine*, dgs. 2 asm. *sākaite*. Néra iki šiol rasta tik vns. 1 asm. formos liekanų. Dėl liepiamosios nuosakos reikšmės ši forma negalėjo pereiti į liepiamosios nuosakos sistemą. Jeigu ji negalėjo išginti liepiamosios nuosakos reikšmės, tai galėjo išlikti, ęsčiai į naujojo optatyvo sistemoje, plg.

- vns. 1 asm. *likjau*,
2 asm. *liktumbei*,
3 asm. *liktum* ir t. t.

Kai baltų kalbose buvo išlygintos veiksmažodžio formos balsių kaitos atžvilgiu, tai beveik visų atematiniių veiksmažodžių optatyvo vns. 1 asm. buvo tokis pats, plg. **duojau*, **dējau* ir kt.

Iš kitų asmenų ir į 1 asm. dėl sistemos galėjo patekti *t*, taip radosi: **liktjau*, **duotjau* ir kt. Iš čia vėliau, kai vns. 3 asm. formos garsų junginys *un* buvo suprastas kaip galūnė, 1 asm. galūnė *-jau* buvo pradėta dėlioti prie supino kamieno *daryt-*, *miegot-* ir t. t. Galėjo **-tjau* būti pridėta ir tiesiog prie bendraties kamieno, plg. būsimojo laiko darybų. Latvių *-tjau* turėjo virsti į *-šu* ir sutapti su būsimojo laiko vns. 1 asm. forma. Kad čia išplito atematiniių veiksmažodžių forma, nėra ko stebėtis. Panašių reiškinį pasitaiko ir kitose kalbose. Kai kuriose slavų kalbose (serbų, slovėnų) tik iš kelių atematiniių veiksmažodžių galūnė *-mi* jau istoriniaiškai paplito į visus veiksmažodžius.

Galima paklausti, kodėl išplito atematiniių veiksmažodžių forma, o ne tematiniių. Taip atsitiko dėl visai suprantamų priežascių: tematiniių veiksmažodžių vns. 1 asm. (**sakaim*, **vežeim*, **tylim*) gerai tiko, kai 3 asmuo turėjo senojo optatyvo formą. Bet dėl tokios formų variacijos jis visai netiko naujojo optatyvo sistemai, kur visų kamienų veiksmažodžių formos vienodos. Geriausiai čia naujają sistemą atitinkai atematiniių veiksmažodžių vns. 1 asmens forma, kuri ir išplito kaip optatyvo vns. 1 asmuo.

Šitokia vns. 1 asmens formos kilmė tik dar patvirtina, kad optatyvo postpozicija *-bei*, *-bime*, *-bite* yra optatyvinės kilmės (žr. § 10).

§ 15. Pietiniai dzūkai turi savitą optatyvą, kurio daryba iki šiol irgi nėra visai aiški:

vns. 1 asm. *būtāu*,
2 asm. *būtái*,
3 asm. *būtū*.

dgs. 1 asm. *būtūm* (*būtūmę*),
2 asm. *būtūt* (*būtūtę*).

Dgs. 1 asm. ir 2 asm. formos, be abejo, naujos. Jos sudarytos prie 3 asm. formos *būtū* priderinant senesnes *būtum*, *būtut*, dar sutinkamas šioje tarmėje: 3 asm. -ū įvestas į visų asmenų formas⁶².

Vns. 1 ir 2 asm. formos irgi sudarytos naujai ā-kamienių veiksmažodžių asmenavimo pavyzdžiu. Kaip greta 3 asm. *bēgo* egzistuoja vns. 1 asm. *bēgau*, 2 asm. *bēgai*, taip greta *būtū* radosi vns. 1 asm. *būtāu*, 2 asm. *būtai*. Tvirtapradė žodžio galio priegaidė paaiškinama tuo, kad kirtis dėl *būtū* kirčio įtakos čia atsi-rado gale tada, kai dar buvo aiškiai skiriama pokirtinė tvirtapradė priegaidė.

§ 16. K. Brugmanas genialiai atspėjo, kad slavų kalbos, turinčios optatyvą, sudarytą iš dalyvio ir pagalbinio veiksmažodžio, yra išlaikiusios archaiškesnį būvį, negu baltų kalbos, kurios dalyvių pakeitė supinu⁶³. Dar anksčiau A. Leskynas iš Bretkūno „Postilės“ iškélė tokį irrealinių sąlygos sakinių tipą, kur jungtukas *jeib* eina tik su dalyviu, tik tai jis palaikė atsitiktiniu dalyku⁶⁴. Ch. Stangas puikiame straipsnyje⁶⁵ tokį sakinių tipą pateikia iš M. Mažvydo ir M. Daukšos raštu, plg.

jeib Pons Diews mums nepagelbas... Ir nepretelu neramdas Jau bumbim prasuwe Mž 337;

jeib mums bernelis negimes || Butu wissas swiets prapules Mž 192.

Remdamasis šiais sakiniais, Ch. Stangas padarė drąsią ir visai pagrįstą išvadą, kad jungtuko *jeib* priebalsis *b* yra verbalinės kilmės (tokios pačios, kaip ir optatyvo *-bime*, *-bite*), o konstrukcijos *jeib mums bernelis negimes*, *jeib Pons...* *mums nepagelbas* rodo, jog ir lietuvių turėjo tipą *ašte bi bylō*.

Šitą puikią Ch. Stango išvadą pareimia ir mano gimtoji tarmė (Birštonas), kurioje dar vartojuamas jungtukas *jép* < *jeib*, pvz.:

1. *jép*jis neatejys, nežinia, ką būtum dary;
jép neužšaly, būtum apsidirby;
jép mylėjys, būtum gerai gyveny;
2. *jép* ateina, būtum išvažiavy;
jép žinau, kad jis man koją pakiš, nebūtau gyrys.

Antrojo tipo sakiniuose esamojo laiko veiksmažodžio formos vartojuamos vietoj esamojo laiko dalyvio, kadangi šitoje tarmėje esamojo laiko dalyvio vardininkas yra išnykęs. Tai dalyvio pakeitimasis, to dalyvio, kuris sutinkamas Mažvydo raštuose.

Reikia sutikti su Ch. Stangu, kad mes esam turėjė perifrastinį prezentinį ir preteritinį optatyvą.

Man rodos, kad tokio optatyvo liekana lietuvių ir latvių kalbose yra ir atpasakoamoji nuosaka. Jos reikšmę yra gražiai apibūdinęs J. Jablonskis: „Žmogus, kuris pasakomaja kalba ką apsako arba pasako, tariasi pats to dalyko

⁶² Plg. J. Otrębski, Gramatyka, 232.

⁶³ Žr. K. Brugmann, IF, 30, 349; Grundriss..., 2. 2³, 513.

⁶⁴ A. Leskien, IF, 14, 103, 1903.

⁶⁵ Žr. Ch. Stang, Die litauische Konjektion *jeib* und der lit.-lett. Optativ.— „Norsk Tidsskrift for Språkvitenskap“, 18, 348—356.

neištyrės tikrai nežinąs, rodosi sakas tik taip, kaip yra pats kame girdėjės ar radęs. Šitaja „netiesiogine“, atpasakomaja kalba naudojasi dažniausiai „tiesūs“, atviri, atsargūs žmonės, tie žmonės, kurie, kad ko patys tikrai nežino, apsakydami ir pasi-sako to tikrai nežiną⁶⁶. Tokia reikšmė galėjo būti reiškiama optatyvu. Oratio obliqua ir kitose indoeuropiečių kalbose (germanų, graikų, italikų) reiškiama optatyvu. Vėliau tokiam perifrastiniame optatyve tas optatyvinės reikšmės krūvis buvo perkeltas į dalyvį, ir, likusi bereikšmė, dalelytė *bi* ar *be* galėjo išnykti.

Taigi lietuvių kalboje yra išlikusių senesniojo perfrastinio optatyvo liekanų, nukeliančių mus į tuos laikus, kai optatyvui reikštis supinas dar nebuvu vartojamas.

Kyla klausimas, kodėl ir kaip dalyvis čia buvo pakeistas supinu?

Supino atejimas į optatyvo sistemą susijęs su senojo optatyvo reikšmės pakitimui. Senojo optatyvo 3 asm. įgijo permisyvo reikšmę, o 2 asm. — liepiamosios nuosakos reikšmę. Kad optatyvas seniai pakeitė ankstesnę savo reikšmę, rodo ne tik rytinių aukštaičių tarmės, kur optatyvas sudaro visą liepiamosios nuosakos sistemą, bet ir daugumas mūsų tarmių, kur dar sutinkame išlikusių optatyvo formų, turinčių liepiamosios nuosakos reikšmę, plg. *klaūsai* (klausyk) Linkuva, *tylý* (Svėdasai), *imý*, *bégý*, *nešý* (Kretinga)⁶⁷. Tik vėliau daugelyje tarmių optatyvo formos, matyt, buvo pakeistos naujai sudaryta liepiamajai nuosaka su priesaga *-ki*. Latvių kalboje irgi turime optatyvo vartojimo liepiamosios nuosakos reikšme pėdsakų.

Kokia reikšmė buvo vartojamas prezentinės ir preteritinės darybos optatyvas, mes nežinome taip, kaip nežinome, kokį vaidmenį iš viso vaidino optatyvas šalutiniuose sakiniuose. Kad jis ten buvęs, rodo tokie sakiniai: *nér kas valgai* (néra valgytojo), *atsiras kas darai*, *nér kas dirliē* (dirbū)⁶⁸.

Anksčiau cituoti sakiniai⁶⁹ rodo, jog ir prezentinis optatyvas vartojamas preteritine reikšme, lygiai tokia pačia reikšme kaip preteritiinis optatyvas, plg. *jép ateina* (ateinąs), *bütum išvažiavę*. Kad toks prezentinės darybos optatyvas galėjo tikrai turėti preteritinę reikšmę, rodo ir toks sakiny: Kad tassái ne butú ēssas piktadėja, ne iždawę butumbime io taw DP 163.

Reiktų manyti, kad ir prezentinės, ir preteritinės darybos optatyvas turėjo preteritinę reikšmę. Matyt, lietuvių kalboje, kaip ir kitose indoeuropiečių kalbose (germanų, avestos, lotynų), buvo naujai sukurtas optatyvo preteritas. Lietuvių kalboje jis buvo sukurtas iš veiksmažodžio *bhū- optatyvo ir esamojo arba būtojo laiko dalyvio.

Senosioms optatyvo formoms virstant imperatyvu, perifrastinės optatyvo formos dėl savo preteritinės reikšmės negalėjo pavaduoti paprastojo optatyvo formų. Dalyvį čia turėjo pakeisti indiferenti laikams veiksmažodžio forma. Indiferenti laikams forma yra ir bendratis, ir supinas. Kodėl ne bendratis keitė dalyvį, o supinas?

⁶⁶ Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, 1, 524, sudarė J. Palionis, Vilnius, 1957.

⁶⁷ Žr. E. Grinaveckienė, Lietuvos TSR MA Mokslo darbai, serija A, 2 (9), 181, 1906; J. Aleksandravičius, Vilniaus Valstybinio pedagoginio instituto Mokslo darbai (Lietuvių kalba ir literatūra), 8, 117, 1959.

⁶⁸ Žr. J. Jablonskis, Rinktiniai raštai, 1, 460.

⁶⁹ Žr. 86 psl.

Supinas reikšme turėjo glaudžiau sietis su optatyvu negu bendaratis. Kai kuriuose šalutiniuose tikslo aplinkybės sakiniuose, kur pagrindinis sakiny turėjo verbum movendi, iš seno galėjo būti vartojamas supinas, plg.: *Nuvejo turgun, kad žirnių nuspirkt* (nusipirktu). *Išejo, kad arkli parvest* (parvestu). *Nuvejo pas kaimyną, kad pieno parsneštų* (Palūšė).

Kituose panašaus tipo sakiniuose, kur pagrindiniamie sakinyje nebuvu verbum movendi, galėjo būti vartojamas optatyvas, pvz., **pirksim duonos, kad jie valgai*. Silpnėjant senajai optatyvo reikšmei, čia optatyvą dėl analogijos su pirminiais sakiniais lengvai galėjo pakeisti supinės. Panašaus tipo sakiniuose supinas ir galėjo igyti optatyvinės reikšmės atspalvi.

Gal todėl naujojo optatyvo 3 asm. forma iš seno yra grynas supinas. Tiesa, Ch. Stangas mano, kad ir supino 3 asm. yra turėjės *bi*, tik jis buvęs vartojamas prie jungtuko, ilgainiui dėl savo trumpos formos tapo enklitiku, suaugo su jungtuku, vadinas, kuri laiką buvę sakoma: *jeiž žinotų*: *jeiž žinotumbime*, kol pagaliau *jeiž* virtęs jungtuko⁷⁰. Taip galėtų būti.

Bet, visų pirmia, anksčiau minėtoje tarmėje, kur vartojamas jungtukas *jép=jéib*, nieks nepasakys **jep žinotų, ateitų*, o tik *jei žinotų, ateitų*. Ši konstrukcija archaiška. Antra, lieka neaišku, kodėl kituose asmenyse *-bime, -bite* atsidūrė enklitinėje padėtyje. Juk veiksmažodžio **bhū-* optatyvas turėjo turėti laisvą vietą sakinystėje, panašiai kaip jis turėjo ją slavų kalbose.

Matyti, senovėje 3 asm. éjo grynas supinas. Véliau kai kur kitų asmenų pavyzdžiu ir 3 asm. supinas pradéjo būti vartojamas su optatyvu *b* ar *be*. Bet kandangi jis čia nebuvó reikalingas, greit galéjo suaugti su jungtuku.

Vadinasi, greičiausiai, iš pradžiu turėjome:

- * *jei bime žinotum*, ir * *jei žinotum bime*,
 * *jei bite žinotum*, ir * *jei žinotum bite*.
 * *jei žinotum*.

Vėliau kai kur galėjo rastis:

* <i>jei bime žinotum</i> ,	ir	* <i>jei žinotum bime</i> ,
* <i>jei bite žinotum</i> ,	ir	* <i>jei žinotum bite</i> ,
* <i>jei bi žinotum</i> .		* <i>jeibi žinotum</i> .

Dar vėliau **bhīme* optatyvinė reikšmė silpnėjo ir vis didesnė ir didesnė jos krūvio dalį turėjo perimti supinas. Trečiajam asmeniui galūnė nebuvo reikalinga, nes ir kitos veiksmažodžių 3 asm. formos neturėjo galūnės. Dėl kalbos reikalavimo skirti asmens galūnės kitiems asmenims buvo apibendrinta enklitinė *bhū-* optatyvo padėtis, ir supinas suaugo su juo į vieną formą. Trečiojo asmens forma *be, bi* suaugo su jungtuku.

Sutrum pinimai

AfslPh — Archiv für slavische Philologie, Berlin, 1876 tt.

BB — Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, Göttingen, 1877—1906.

⁷⁰ Žr. Ch. Stang, min. str., 353.

- BGLS — A. Bezzemberger, Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache..., Göttingen, 1885.
- ChB — Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament. Tom II, wydali Czesław Kudzinowski—Jan Otrębski, Poznań, 1958.
- DP — Postilla Catholica... Per Kuniga Mikaloiv Davksza. Wilniui 1599. Nau-dotasi 1926 m. fotografuotiniu leidimu.
- FBR — Filologu biedrības raksti, Rīgā, 1921 tt.
- IF — Indogermanische Forschungen, Straßburg, 1892 tt.
- IFA — Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde, Beiblatt zu den Indogermanischen Forschungen, Straßburg, 1892 tt.
- IMM — Izglītības ministrijas mēnešraksts.
- KIM — D. Klein, Naujos Labbay priwalingos.... Maldu knygeles..., Karalauczuie, 1704.
- KZ — Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indoger-manschen Sprachen, 1852 tt.
- MŽ — M. Mažvydas, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams, Kaunas, 1922.
- ZslPh — Zeitschrift für slavische Philologie.
-

ИЗ ИСТОРИИ ОПТАТИВА

И. И. ҚАЗЛАУСКАС

Р е з ю м е

Образование литовско-латышского оптатива до сих пор не выяснено. Спорным является вопрос, что представляет собой второй компонент форм оптатива — оптатив или претерит основы *bhū-. Не вполне ясно, что представляет собой первый компонент — супин или императив (после появления статьи В. Пизани). Не ясно, как и почему супин мог быть втянут в систему оптатива. Разделяются мнения ученых и насчет происхождения отдельных диалектных форм оптатива. Особенно не ясно происхождение формы 1-го л. ед. ч. (на -čiau, -čia). Этим вопросам и посвящена настоящая статья.

В статье доказано, что нет основания сомневаться в том, что первым компонентом оптатива является супин. Вторым компонентом форм оптатива является оптатив, а не претерит основы *bhū- потому, что 1) на это указывает значение постпозиции оптатива и чередование гласных (-bei : -bime), объяснить которое иначе без натяжки не возможно и нет нужды, так как в своеобразном спряжении оптатива это чередование могло остаться до позднего времени; 2) оптативная основа *bi-(<*bī-) могла легко приобрести значение претерита, ибо формы ед. ч. этой основы (*bē<*bjē) совпали с теми же формами претерита bē-,ср. лит. dial. niabē 'небыл', прусск. be, bei, ст.-сл. bē. Модальную частицу -be<-*bē, при помощи которой в восточнодзукских говорах мо-

жет быть образован оптатив, следует считать остатком формы 3-го л. ед. ч. оптатива основы **bhū-*, а частицу *-bi*, в некоторых говорах использованную для той же цели наряду с *-be*, — наверное, остатком формы 3-го л. множ. ч. (*-bi<*-bi<*-bint*).

Оптатив основы **bhū-* должен был срасти с супином в одно слово не позже чем в литовско-латышской эпохе. Все автору известные диалектные формы 2-го л. обоих чисел и 1-го л. множ. ч. оптатива литовского языка восходят к этой сложной форме.

Под влиянием формы 3-го л. (*būtū*), никогда не имевшей постпозиции, постпозиция, в которую превратился оптатив основы **bhū-*, потеряла морфологическое значение и стала исчезать. Так наряду с долгими постпозиционными формами появились и краткие (ср. диал. 2-е л. ед. ч. *sūktum* || *sūktumbeis*, 1-е л. множ. ч. *sūktum* || *sūktumbēmēs*). Этот новый тип оптатива на *-tum* употребляется в диалектах латышского языка (здесь и 3-е л. имеет форму на *-tum*, так как она стала индифферентной по отношению к лицам). Ясные остатки и следы его сохранились в литовских говорах (ср. хотя 1-е л. ед. ч. *suktum*, 2-е л. ед. ч. *suktum*, 1-е л. множ. ч. *suktum*, 2-е л. множ. ч. *suktum* или *suktut* (новообразование вместо *suktum*, под влиянием других форм 2-ого л. глагола), 3-е л. *suktū*, *suktum*). В латышском литературном языке употребляемая форма *suktu* для всех лиц по своему происхождению может быть формой 3-го л., начатой употреблять для всех лиц по аналогии с *suktum* (или возникла от *suktubēm...* в связи с изчезновением по морфологическим причинам постпозиции *-bēm...*).

Под воздействием системы окончаний спряжения глагола во многих литовских говорах путем скрещения сокращенных и долгих постпозиционных форм сформировался еще один тип оптатива, напр. 2-е л. ед. ч. *-tumei* (от рядом употребляемых *-tumbēi* и *-tum*), *-tumi* (от *-tumbi* и *-tum*), 1-е л. множ. ч. *-tumim* (от *-tumbim* и *-tum*), *-tumēm* (от *-tumbēm* и *-tum*) и т. д. На такой путь скрещения ясно указывают Кедайнские издания 1653 г., ср. здесь одновременно употребляемые формы 1-го л. множ. ч. на *-tum(e)*, *-tumbim(e)* и *-tumim(e)*.

Выравнивание системы окончаний оптатива в литовских говорахшло по двум направлениям: в одних она выравнивалась на основе 2-го л. ед. ч. по примеру спряжения глагольных основ на *-ē*, в других — на основе форм множественного числа по примеру спряжения основ на *-i*.

Южнодзукский оптатив *būtāu*, *būtāi...* образован ново. Акутированное окончание объясняется тем, что ударение под влиянием *būtū* оттягивалось на конец слова тогда, когда ясно выговаривалась акутированная интонация послеударных слов.

Варианты формы 1-го л. ед. ч. на *-č*, *-čio*, *-čiau* объясняются как новообразования, восходящие к *-čia*. *-čia* могло произойти от **-tjáu*, которое могло сократиться в **-tja* вместе с другими акутированными долгими звуками ввиду того, что формам оптатива свойственно незаконное сокращение (ср. *būt<būtū*, *būč<būčia* и др.). Форма на **-tjáu*

объясняется как преобразованная форма атматического оптатива (ср. др.-инд. *i yāt*, др.-лат. *siēm* и др.), т. е. **likjēm* > **likjēō* (**likjēuo*) > **likjau* 'остался бы'. Как хорошо соответствующая систему спряжения нового оптатива, она распространилась на все глаголы. Под влиянием формы других лиц (*liktumbei* и т. д.) она получила *-t-*, т. е. **likjau* > **liktjau*. Что форма на *-c-* может быть оптативного происхождения, свидетельствует и то, что к ней не присоединился оптатив основы **bhū-*.

Появление супина в системе оптатива тесно связано с изменением значения древнего оптатива. Судя по данным древних памятников и некоторых говоров литовского языка, в литовско-латышском, как и в некоторых других индоевропейских языках, мог существовать сложный претерит оптатива, образованный из причастия и оптатива основы **bhū-*. При изменении значения древнего оптатива, эти претеритные формы ввиду своего претеритного значения не могли заменить его. Поэтому причастие в этих формах мог заменить супин, как индифферентная по отношению ко времени глагольная форма. Оптативное значение супин мог приобрести в некоторых придаточных предложениях.
